

Azərbaycan mənzum dramlarında Qarabağ mövzusu

Hikmət Mehdiyev

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Naxçıvan Dövlət Universiteti. Azərbaycan.
E-mail: hikmet.mehdi@mail.ru

Annotasiya. Dünyanın ən qədim insan yaşayış məskənlərindən biri – dünyaca məşhur Azıxantropun vətəni Qarabağ Azərbaycan xalqını əsrlər boyu öz zəngin sərvətləri ilə bəsləmiş, bərəkətli torpağı ilə doğma ana qucağı olmuşdur. Buna görə də, tarix boyu xalqımızın ərsəyə gətirdiyi söz sərvətləri xəzinəsində Azərbaycanın başqa bölgələri kimi, Qarabağa da məhəbbət öz bədii ifadəsini tapmışdır.

Azərbaycan xalqının “Ana Kitabı” (Ümummilli Lider Heydər Əliyev) kimi tanınan “Kitabi-Dədə Qorqud”da hadisələr bütövlükdə tarixi Azərbaycan torpaqlarında, o sıradan Qarabağda baş verir.

Dünya şöhrətli dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında da Vətən məhəbbəti, xüsusilə də onun cənnət bucağı olan Qarabağ mühüm yer tutur. Şairin “İskəndərnamə” poemasında İskəndərlə Nüşabə əhvalatının bədii məkanının təsviri zamanı Bərdəyə verilən qiymət indinin özündə də dillər əzbəridir.

Bir ədəbi janr kimi ədəbiyyatımıza gəlişi böyük Azərbaycan şairi və dramaturqu Hüseyn Cavidin adı ilə bağlı olan mənzum dram müəllifləri də minillik Azərbaycan ədəbiyyatındakı vətənpərvər ənənələrin layiqli varisləri kimi Qarabağa məhəbbətlərini dönə-dönə izhar etmiş, Vətənin bu bucağının gözəlliklərini vəsf etməkdən yorulmamışlar.

Açar sözlər: “Kitabi-Dədə Qorqud”, Qarabağ, Nizami Gəncəvi, “Vaqif”, Qacar, mənzum dram

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 04.09.2021; qəbul edilib – 15.09.2021

Karabakh theme in Azerbaijani verse dramas

Hikmet Mehdiyev

Doctor of Philosophy in Philology
Nakhchivan State University. Azerbaijan.
E-mail: hikmet.mehdi@mail.ru

Abstract. Karabakh, one of the oldest human settlements in the world, the homeland of Azykhanthrop has provided the Azerbaijani people with its rich wealth and was the native country with its fertile land for centuries. That is why, the love for Karabakh, as for other regions of Azerbaijan is also reflected in the treasury of word wealth of our people, throughout the history.

The events in “The Book of Dada Gorgud” known as “Mother Book” (National Leader Heydar Aliyev) of Azerbaijani people take place in the historical Azerbaijani lands, as well as in Karabakh. The love for Homeland, especially its corner of paradise, Karabakh has a special place in the creativity of Nizami Ganjavi, world-known Azerbaijani poet and thinker. In poet’s poem “Iskendername” during the definition of artistic place of the story of Alexander and Nushaba the value given to Barda is still in memory.

The emergence of verse drama as a literary genre in our literature is connected with the name of the Azerbaijani poet and playwright Hüseyn Javid and the authors of verse dramas have expressed their love for Karabakh again and again, and do not get tired of praising the beauty of this corner of the Motherland.

Keywords: “The Book of Dada Gorgud”, Karabakh, Nizami Ganjavi, “Vagif”, Qajar, verse drama

Article history: received – 04.09.2021; accepted – 15.09.2021

Giriş / Introduction

Dünyanın ən qədim insan yaşayış məskənlərindən biri – dünyaca məşhur ibtidai insan kimi tanınan Azıxantropun vətəni Qarabağ Azərbaycan xalqını əsrlər boyu öz zəngin sərvətləri ilə bəsləmiş, bərəkətli torpağı ilə doğma ana qucağı olmuşdur. Buna görə də, tarix boyu xalqımızın ərsəyə gətirdiyi söz sərvətləri xəzinəsində Azərbaycanın başqa bölgələri kimi, Qarabağa da məhəbbət öz bədii ifadəsini tapmışdır.

Azərbaycan xalqının “Ana Kitabı” (Ümum-milli lider Heydər Əliyev) kimi tanınan

“Kitabi-Dədə Qorqud”da hadisələr bütövlükdə tarixi Azərbaycan torpaqlarında, o sıradan Qarabağda baş verir. Bu müqəddəs torpaqların hər qarışı uğrunda Azərbaycan igidləri uf demədən canlarını qurban verməyə hazır olduqlarını dilə gətirirlər. Abidədə bilavasitə bir toponim kimi Qarabağın adı çəkilməsə də, təbiət təsvirlərində gördüyümüz cənnət mənzərələrdə bu barlı-bərəkətli, dağlı-aranlı torpaqların məhz Qarabağın bir guşəsi olduğu aydın görünür.

Əsas hissə / Main Part

Abidədə ümumilikdə Vətənin əzəmətli dağ obrazı olan Qazılıq dağı otuz illik düşmənlər tapdağından azad etdiyimiz Qarabağ dağlarına çox bənzəyir. Buna görə ki, Vətənin hər daşını, bir qarış torpağını belə müzəddəs bilən dastan qəhrəmanları bütün bunları canlarının, həyatlarının ayrılmaz bir parçası kimi qəbul edir, sonsuz bir məhəbbətlə sevir. Namərdlərin fitvası ilə atası tərəfindən ağır yaralanmış Dirsə xan oğlu Buğacın anasına müraciətlə dediyi sözlərdə bunu aydın görmək mümkündür:

*Bəri gəlgi, ağ südüün əmdiyim qadınım ana!
Ağ birçəkli, izzətli canım ana!
Axar ayda sularına qarğamağıl,
Qazılıq dağının günahı yoxdur!
Bitərlidə otlarına qarğamağıl,
Qazılıq dağının suçu yoxdur!* [2, s.33]

Əksinə, məhz Qazılıq dağının sinəsində bitən otların, gül-çiçəyin ana südü ilə qarışığı Buğacın yarasını sağaldır, bir daha qədim oğuzlarda ana təbiətlə insanın bir üzvi vəhdət halında yaşamasından xəbər verir.

Dünya şöhrətli dahi Azərbaycan şairi və müfəkkiri Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında da Vətən məhəbbəti, xüsusilə onun cənnət bucağı olan Qarabağ mühüm yer tutur. Şairin “İskən-

dərnamə” poemasında İskəndərlə Nüşabə əhvalatının bədii məkanının təsviri zamanı Bərdəyə verilən qiymət indinin özündə də dillər əzbəridir:

*Bərdə nə gözəldir, necə qəşəngdir,
Yazı da, qışı da güldür, çiçəkdir.
İyulda dağlara lalələr səpər,
Qışını baharın nəsimi öpər.
O yaşıl meşəsi cənnətə bənzər,
Şən ətkəlinə bağlamış kövsər.
Söyüdlük çöllərə vermişdir zinət,
Ağ bağı elə bil, həqiqi cənnət.* [3, s.197]

Göründüyü kimi, Nizami Qarabağın cənnət guşələrindən biri olan Bərdənin ümumi təsviri ilə kifayətlənmir, “Söyüdlük”, “Ağ bağ” kimi konkret yerlərin adını da çəkir ki, bu da şairin həmin yerləri bilavasitə görməsinə heç bir şübhə yeri qoymur.

Bir ədəbi janr kimi ədəbiyyatımıza gəlişi böyük Azərbaycan şairi və dramaturqu Hüseyn Cavidin adı ilə bağlı olan mənzum dram müəllifləri də minillik Azərbaycan ədəbiyyatındakı vətənpərvər ənənələrin layiqli varisləri kimi Qarabağa məhəbbətlərini dönə-dönə izhar etmiş, Vətənin bu bucağının gözəlliklərini vəsf etməkdən yorulmamışlar.

Bu baxımdan ön sıralarda, şübhəsiz ki, böyük Azərbaycan şairi, dramaturqu, alimi, ictimai xadimi Səməd Vurğunun “Vaqif” dramı durmaqdadır. Bu da təbiidir, çünki əsərdəki hadisələr başdan-başa Qarabağda, onun paytaxtı Şuşa şəhərində cərəyan edir. “Vaqif” mənzum dramında Qarabağ bir mədəniyyət, alınmazlıq, gözəllik, vüqar, mərdlik, qeyrət, kişilik simvolu kimi təqdim edilir. Dramın dördüncü şəklində isə Gülnarın monoloqunda bilavasitə Qarabağın təbii gözəllikləri tərənnüm edilir:

*Bizim sərin meşələr,
Bu körpə bənövşələr!
Gəlin öpüm sizi mən;
Getsəniz gözlərimdən,
Mənə böyük dərd olar.
Ah... bizim dik qayalar,
Havaları sərin dir,
Dərələri dərin dir,
Yaşamağın dadı var,
Gözəl-gözəl adı var
Hər enişin, yoxuşun,
Bir rəngi var hər quşun.* [4, s.50]

Vaqifin Qacara cavab məktubunda isə təkcə təbiətin gözəlliyi deyil, həm də el-obanın əyləməlik, mərdlik xarakteristikası verilir; sanki böyük şair 80 illik bir zaman məsafəsindən boylanaraq bu günləri görür, Şuşanın “ilan-əqrəb” əlində qalmasının imkansızlığını göstərmiş olur:

*Aldıq məktubunu, Məhəmməd Qacar!
Tərən oylağında sar ola bilməz!
Bu dünya qalmamış ulu şahlara,
Zalım da, zülüm də var ola bilməz!
Göydən başımıza odlar da yağsa,
Bu ellər basılıb xar ola bilməz!
Basma ayağını bizim torpağa,
İlandan-əqrəbdən yar ola bilməz!* [4, s.72-73]

Bəli, doğrudan da, ceyranlar, bülbüllər, qartallar məskəni olan bağ-bağatlı, dağlı-aranlı Qarabağ məkrli xislətə, zəhərli təbiətə malik olan ilan-əqrəbin tapdağında qala bilməz, öz təbii, həqiqi sakinlərinə, bu torpağın əbədi sahiblərinə qayıtmalıdır və necə ki, xalqın qəhrəman oğlunun sərkərdəliyi altında, folklorumuzda və

klassik ədəbiyyatımızda müqəddəs say olan 40 gündən azacıq çox müddətə qaytarıldı da!

Doğrudur, tarixi həqiqətə uyğun olaraq, “Keçdi pəncəmizə gözəl Qarabağ!”, – deyən Qacar Şuşanı alır; ancaq bu, müvəqqəti bir işğaldır və bu müqəddəs torpağa icazəsiz ayaq basanlar cəzalanmalıdır. Qacar da cəzalanır – məğrur başı təpiklər altında oynucağa dönür. Necə ki, Azərbaycan əsgərinin heyratamiz igidliyi sayəsində Şuşanın son dəfə işğaldan azad edilməsi zamanı minlərlə erməni dığasının başı xüsusi təyinatlılarımızın çəkmələri altında futbol topuna döndü, layiq olduqları cəzanı alıb cəhənnəmə vasil oldular...

Bütün bunlar Azərbaycan ədəbiyyatının dünyaya mədəniyyəti xəzinəsinə daxil olmuş ölməz örnəklərində həyat həqiqətlərinin necə obyektivliklə, tarixdən alınan dərslərin gələcəyə necə dəqiq proyeksiya edilməsi ilə təqdimini bir daha sübut etməkdədir.

Mövzu ilə bağlı müşahidələrimizin nəticəsi olaraq, maraqlı bir ədəbi hadisəni də qeyd etməyimiz yerinə düşərdi. Bu da ondan ibarətdir ki, Azərbaycan ədəbiyyatında sırf nəzmlə yazılmış mənzum dramlar olduğu kimi, sanki mən-sur şeirlə qələmə alınmış dram əsərlərimiz vardır ki, bəlkə onları da mənzum dram janrı daxilində müəyyən şərtliliklə nəzərdən keçirmək mümkündür. Bu, xüsusilə romantik üslubda yazılmış dram əsərlərinə aid edilə bilər.

Örnek üçün Hüseyn Cavidin “Topal Teymur” dramını göstərə bilərik. Bu əsər böyük şairimiz tərəfindən nəsrə qələmə alınmışdır. Ancaq şairlik təbi dramın hər bir replikasında, monoloqunda, dialoqlarında özünü açıq-aşkar göstərməkdədir. Misallara müraciət edək. Əsərdə Teymur kimi məğrur və əzəmətli bir dünya fatehi də sanki mən-sur şeirlə danışır. Dramın əvvəlində Teymurla Olqanın dialoquna nəzər salaq:

“Teymur: Yenə Moskof erməğanı gözəl rus qızı nə düşünüyor?

Olqa: (məhzun bir təbəssümlə). Böylə möhtəşəm bir sarayda bənim nə düşüncəm ola bilər?

Teymur: O halda yüzünü saran şu kədər bulutları nə demək? Bən solğun çiçəkləri hiç sev-

məm! Daima yeni açmış güllər kibi, daima gül bənizli şəfəqlər kibi nəşəli olmanı istərim. Əvət, söyləyəcəyin sözləri hər zamankı şətarət ilə gülərək, nazlanaraq söylə!” [1, s.256]

Uyğun olaraq, əsərdə Qarabağ obrazının axtarılması da müəyyən dərəcədə mövzumuzun əhatə dairəsinə düşür. Burada Azərbaycanın, uyğun olaraq, Qarabağın adı Yıldırım Bayəzidin sarayında Cücənin dili ilə Teymur fəxriyyəsinin parodiyası zamanı səslənir. Onu da qeyd edək ki, bu parodiya əslində elə mənsur şeir, yəni qafiyəli nəsrə (səc ilə) yazılmışdır:

“Xarəzmə girdim, qələlərini devirdim. Azərbaycan qucağıma atıldı, Kürdüstan təslim olaraq qurtuldu. Gürcüstan xəracgüzarım oldu. Qaraqoyunlular üsyan etdi, ayaq altında əzildi, şah Mənsur tüğyan etdi, bir anda başı kəsildi...” [1, s.278]

Tarixdən məlumdur ki, Teymur Azərbaycana bir neçə dəfə yürüş etmiş və Qarabağın ab-havasını çox bəyənmişdir. Ümumilikdə Azərbaycana və müttəfiqi Şirvanşah İbrahimə münasibəti müsbət olan “Teymur Azərbaycanda xeyriyyə işləri də görmüşdü. O, Ankara vuruşmasından sonra, 1403-cü ildə Qarabağa gedərkən yolüstü Beyləqana gəlmiş və buranın dağılıb pis vəziyyətə düşdüyünü görmüşdür. Buna görə də Beyləqanın abadlaşdırılması və Araz çayından bura kanal çəkməsinə göstəriş vermişdir” [6].

Əlbəttə, aydındır ki, kommunist ideologiyasının adətən, tünd işğalçılıq rəngləri ilə təqdim etdiyi Əmir Teymurun tarixi fəaliyyətini heç də birmənalı şəkildə antihumanist məzmununda təqdim etmək bir qədər anaxronizm xarakteri daşımaqdadır.

Süleyman Rüstəmin “Qaçaq Nəbi” mənzum pyesində də hadisələrin ilk xronotopu kimi Qarabağ, Şuşa şəhəri çıxış edir. Birinci pərdənin remarkasında şair-dramaturq yazır:

“Qarabağ, Şuşa qalası. Təhmas bəyin həyəti. Bayırda səs-küy qalxır. Cümşüd bəy və strajniklər vergi verməyən kəndliləri döyə-döyə həyətdə gətirirlər. Nəbi bir yanda odun yarır” [5, s.20].

Nəbinin çar ordusunun strajniki kazak Vasiliyə vurduğu tənə - Rusiya sülhməramlılarının bu gün Qarabağ torpağında apardığı missiyaya da aid edilə bilər:

“Nəbi

Qazaq, razısanmı bu əməldən?

Ayrılib yuvandan, doğma elindən

Nə üçün gəlmisən bizim dağlara?

Sizin yerlər hara, bu yerlər hara?” [5, s.27]

Dramdakı sonrakı hadisələr də Qarabağda baş verir. Finalda Nəbinin öz dəstəsi ilə Güney Azərbaycana keçməsinə müəllif bütöv Azərbaycanın simvolu kimi təqdim edir.

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, Azərbaycan mənzum dramlarında Qarabağ obrazından bütöv Azərbaycanın ayrılmaz bir parçası kimi vətənpərvərlik, mərdlik, cəsarət, milli birlik simvolu kimi istifadə edilmişdir. Bu baxımdan 44 günlük Qələbədən son-

ra Qarabağ haqqında yazılmış, yazılan və yazılacaq bədii əsərlərin ideya zənginliyinin təmin edilməsində nəzərdən keçirdiyimiz poetik örnəklərin də böyük rolunun olduğunu qeyd etmək istədik.

Ədəbiyyat / References

1. Hüseyn Cavid. Əsərləri. 5 cildə, c.3. Bakı: “Lider nəşriyyat”, 2005.
2. Kitabı-Dədə Qorqud. Bakı: “Öndər nəşriyyat”, 2004.
3. Nizami Gəncəvi. İskəndərnamə. Bakı: “Adiloğlu”, 2011.
4. Səməd Vurğun. Seçilmiş əsərləri. 5 cildə, c.4. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2005.
5. Süleyman Rüstəm. Seçilmiş əsərləri. 3 cildə, c.3. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2005.
6. az.wikibooks.org/wiki/Azərbaycan_tarixi/Teymur_və_Azərbaycan

Карабахская тема в азербайджанских стихотворных драмах

Хикмет Мехдиев

Доктор философии по филологии

Нахчыванский государственный университет. Азербайджан.

E-mail: hikmet.mehdi@mail.ru

Резюме. Известная во всём мире пещера Азых, обнаруженная в Карабахе, является одним из самых древних антропостоянок. Карабах веками хранил природные богатства азербайджанского народа, как в горячие объятия матери заключена его благодатная земля. Поэтому в сокровищнице бесценного богатого словесного искусства, созданного веками в течение всей истории в Азербайджане, как во всех его регионах, так и в Карабахе оно нашло выражение в любви к художественному воплощению. События в «Китаби-Деде Горгуд», именованном как «Родная книга азербайджанского народа» (по выражению Общенационального лидера Гейдара Алиева), происходят на азербайджанской земле и в частности в Карабахе. И в творчестве всемирно почитаемого поэта и мыслителя Низами Гянджеви любовь к родине и райскому краю Карабаху занимает важное место. При художественном описании места сюжета об Искендере и Нушабе в поэме «Искендернаме», выражается и имеющееся сегодня на устах восхищение г.Барда.

Приход авторов стихотворной драмы как литературного жанра связан с именем выдающегося азербайджанского поэта и драматурга Гусейна Джавида. Они явились достойными наследниками традиции любви к родине в тысячелетней азербайджанской литературе, которые неустанно выражали любовь к Карабаху, восхищаясь красотами этого уголка родины.

Ключевые слова: «Китаби-Деде Горгуд», Карабаг, Низами Гянджеви, «Вагиф», Гаджар, стихотворная драма